

MARGARET MACMILLAN

RĂZBOIUL

CUM NE-AU MODELAT CONFLICTELE

Traducere din limba engleză de
SMARANDA CÂMPEANU

TREI

Editori:

SILVIU DRAGOMIR

VASILE DEM. ZAMFIRESCU

Director editorial:

MAGDALENA MĂRCULESCU

Redactare:

ONDINE-CRISTINA DASCĂLIȚA

Director producție:

CRISTIAN CLAUDIU COBAN

Dtp:

MIHAELA GAVRILOIU

Corectură:

DUȘA-UDREA BOBOREL

OANA APOSTOLESCU

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

MACMILLAN, MARGARET

Războiul. cum ne-au modelat conflictele / Margaret MacMillan ; trad. din lb. engleză de Smaranda Câmpeanu. — București: Editura Trei, 2022

ISBN 978-606-40-1210-4

I. Câmpeanu, Smaranda (trad.)

32

94

Titlul original: *War: How Conflict Shaped Us*

Autor: Margaret MacMillan

Copyright © 2020 by Margaret MacMillan

Copyright © Editura Trei, 2022

pentru prezenta ediție

O.P. 16, Ghișeu 1, C.P. 0490, București

Tel.: +4 021 300 60 90; Fax: +4 0372 25 20 20

e-mail: comenzi@edituratrei.ro

www.edituratrei.ro

CUPRINS

Introducere / 9

1. Omenire, societate și război / 21
2. Motive de război / 46
3. Căi și mijloace / 64
4. Războiul modern / 94
5. Facerea războinicului / 128
6. Luptele / 156
7. Civili / 180
8. Controlarea incontrolabilului / 206
9. Războiul în imaginația și amintirile noastre / 235

Concluzie / 263

Lista de ilustrații / 271

Bibliografie / 274

Mulțumiri / 290

Indice / 292

INTRODUCERE

„Războiul rămâne, așa cum a fost dintotdeauna, unul dintre principalele mistere ale omenirii.“

— Svetlana Aleksievici, *Războiul nu are chip de femeie*

Război. Chiar și cuvântul război trezește în noi o varietate de sentimente, de la groază la admirație. Unii dintre noi aleg să-și îndepărteze privirea de parcă simplul fapt că ne amintim sau ne gândim la război l-ar aduce mai aproape. Alții sunt vrăjiți de război și îl consideră palpitant și fascinant. În calitate de istoric, sunt ferm convinsă că, atâta timp cât dorim să ne înțelegem trecutul, trebuie să includem războiul în studiul istoriei omenirii. Efectele războiului au avut un asemenea impact, încât, dacă l-am exclude din studiul istoriei, am ignora una dintre acele puternice forțe care, alături de geografie, resurse, economie, curente ideologice și schimbări sociale și politice, au modelat evoluția omenirii și au schimbat istoria. Oare nu ar fi fost lumea de astăzi cu totul alta dacă perșii ar fi înfrânt orașele-stat ale Greciei antice în secolul al V-lea î.e.n., dacă incașii ar fi zdrobit expediția lui Pizarro în secolul al XVI-lea sau dacă Hitler ar fi câștigat al Doilea Război Mondial? Știm că lucrurile ar fi stat altfel, dar nu putem decât să ne imaginăm cât de diferite ar fi fost.

Aceste întrebări de tipul „ce ar fi fost dacă“ nu reprezintă decât o parte a enigmei cu care ne confruntăm. Războiul vine cu o serie de întrebări fundamentale referitoare la ce înseamnă să fii om și care este esența societății umane. Ce scoate oare războiul la suprafață: latura animalică a omului sau ce este mai bun în el? Nu putem ajunge la o concluzie unanimă, la fel cum nu putem găsi un răspuns universal valabil nici la restul întrebărilor despre război. Să fie oare războiul o componentă inerentă a societății umane, făcând parte din textura noastră, ca un păcat originar,

din momentul în care strămoșii noștri au format primele comunități? Să fie oare o stigmă a lui Cain, un blestem care ne condamnă la o viață de nesfârșite conflicte? Dacă nu cumva e o profeție primejdioasă care se îndeplinește tocmai fiindcă o invocăm? Să fie oare schimbările sociale cele care declanșează noi tipuri de război sau viceversa? Să fie războiul cel care provoacă schimbările din societate? Sau poate că nici n-ar trebui să încercăm să aflăm de unde a pornit totul, ci să considerăm războiul și societatea doi parteneri, blocați într-o relație deopotrivă periculoasă și productivă. Poate oare războiul — distrugător, crud și risipitor — să aducă și beneficii?

Toate aceste întrebări sunt importante, iar eu voi încerca să vin cu răspunsuri, deslușind și alte enigme care apar pe măsură ce dezbat acest subiect. Sper însă să vă pot convinge de un singur lucru. Războiul nu este o aberație care trebuie uitată cât de repede posibil. Nu reprezintă nici simpla absență a păcii — aceasta fiind, de fapt, starea firească a lucrurilor. Dacă nu reușim să înțelegem cât de strâns legate între ele sunt războiul și societatea umană — atât de interconectate încât nu putem spune că unul dintre ele prevalează asupra celuilalt sau că unul este cauza celuilalt —, pierdem din vedere un aspect important al istoriei omenirii. Nu putem ignora războiul și impactul acestuia asupra evoluției societății omenеști dacă dorim să înțelegem lumea în care trăim și cum am ajuns în actuala etapă istorică.

Societățile occidentale au avut un mare noroc în ultimele decenii: după cel de-al Doilea Război Mondial, Vestul nu a mai cunoscut războaie la prima mână. Este adevărat că țările occidentale au detașat armate în întreaga lume — în Asia, în războaiele din Coreea, Vietnam sau Afganistan, în regiuni din Orientul Mijlociu sau Africa —, însă doar o minusculă parte a populației occidentale a fost direct afectată de aceste conflicte. În aceste regiuni, în schimb, milioane de oameni au trecut prin experiențe cât se poate de diferite, iar după 1945 nu a existat an în care vreo regiune a mapamondului să nu cadă pradă unui conflict. Acelora dintre noi care s-au bucurat de perioada care a fost adesea denumită Pacea cea Lungă le este cât se poate de simplu să perceapă războiul ca fiind o acțiune între-prinsă de alții, poate și pentru că se află într-o etapă evolutivă diferită. Noi, cei care trăim în Occident, presupunem, mulțumiți de noi înșine, că suntem mai pașnici. Autori precum psihologul evoluționist Steven Pinker au popularizat concepția potrivit căreia societățile occidentale au devenit mai puțin violente pe parcursul ultimelor două secole și că lumea, văzută în ansamblu, a cunoscut o scădere a numărului celor care

și-au pierdut viața în război. Prin urmare, deși oficial îi deplângem an de an pe cei care au murit în războaiele trecutului, percepem din ce în ce mai des războiul ca fiind ceva ce se întâmplă în momentul în care pacea — starea firească a lucrurilor — dă greș. În același timp, ne lăsăm purtați de fascinația față de marii eroi militari ai trecutului și bătăliile pe care aceștia le-au purtat; ne plac poveștile despre eroi curajoși și fapte vitejești, și acte de cutezanță; rafturile librăriilor și bibliotecilor sunt pline de istorii militare; iar producătorii de film și televiziune știu că războiul este un subiect care prinde întotdeauna. Audiențele par a nu se plictisi niciodată de Napoleon și campaniile sale, de Dunkerque sau filme fantastice ca *Războiul Stelelor* și *Stăpânul Inelelor*. Ne bucurăm de acestea și pentru că ne aflăm la o distanță sigură de subiectele abordate; suntem ferm convinși că nu va trebui să mai participăm niciodată la un război.

Rezultatul este că nu abordăm războiul cu acea doză de seriozitate pe care o merită. Poate că preferăm să ignorăm un subiect care adesea capătă nuanțe atât de sumbre și deprimante, dar nu ar trebui să reacționăm astfel. Războaiele au schimbat în repetate rânduri cursul istoriei omenirii, deschizând noi drumuri către viitor și închizând vechile căi. Cuvintele profetului Mohamed au plecat din deșerturile Peninsulei Arabice către bogatele teritorii colonizate din Levant și nordul Africii printr-o serie de războaie, lucru care a avut un impact de durată asupra acestor regiuni. Să ne închipuim cum ar fi arătat Europa de astăzi dacă bunăoară conducătorii islamici ar fi cucerit întregul continent, așa cum aproape că au și reușit de două ori. La începutul secolului al XVIII-lea, invadatorii musulmani au cucerit Spania, după care au înaintat spre nord, traversând Pirineii, până în Franța de astăzi. Au fost înfrânți în bătălia de la Tours din 732, moment care a marcat sfârșitul ofensivei musulmane spre nord. Dacă ofensiva ar fi continuat, ne-am putea imagina o Franță musulmană, și nu creștină, modelând societatea franceză și istoria europeană pe parcursul următoarelor secole. Aproximativ 800 de ani mai târziu, marele conducător otoman Suleiman Magnificul a traversat Balcanii și cea mai mare parte a Ungariei; în 1529, armatele sale au ajuns la porțile Vienei. Dacă ar fi ocupat acest măreț oraș, inima Europei ar fi putut deveni parte a imperiului său, iar istoria s-ar fi prezentat cu totul altfel. Turnurile ne-nunțatelor biserici vieneze s-ar fi întrepătruns cu minaretele și poate că tânărul Mozart ar fi ascultat alte genuri muzicale, cântate la altfel de instrumente. Să găsim și un exemplu mai apropiat vremurilor noastre: să ne imaginăm ce s-ar fi întâmplat dacă nemții ar fi înfrânt forțele britanice

și aliate la Dunkerque, în mai 1940, distrugând ulterior comandamentul britanic în Bătălia Angliei, purtată în vara aceluiași an. Insulele Britanice ar fi putut deveni o altă posesiune a Germaniei naziste.

În esență sa, războiul este violență organizată, iar societățile poartă diferite tipuri de război în funcție de structura lor. Popoarele nomade poartă războaie dinamice, atacând în momentul în care dețin avantajul și făcându-se nevăzute în vastele spații deschise când se află într-o poziție slabă. Societățile sedentare care practică agricultura au nevoie de ziduri și fortificații. Războiul îi obligă pe oameni să se schimbe și să se adapteze. La rândul lor, schimbările care au loc în societate afectează războiul. Grecii antici erau de părere că cetățenii aveau datoria de a veni în apărarea orașelor lor. Participarea la război a avut ca efect extinderea drepturilor și democrației. În secolul al XIX-lea, grație Revoluției Industriale, guvernele au putut convoca și susține armate uriașe, mai numeroase decât orice alte armate recrutate vreodată în lume. Acest lucru a creat însă și așteptări pentru milioanele de cetățeni înrolați, care își doreau să aibă mai multe de spus în cadrul propriilor societăți. Guvernele au fost obligate nu numai să asculte, dar și să ofere o serie de servicii cetățenilor, de la educație la asigurare de șomaj. Puternicele state naționale de astăzi, cu guvernele lor centralizate și aparatele birocratice bine organizate, sunt produsele a secole întregi de războaie. Amintirile și comemorarea victoriilor și înfrângerilor trecutului devin parte din istoria națională, iar țările au nevoie de asemenea legende pentru a-și păstra coeziunea. Organizările statale ale secolului al XIX-lea, ai căror cetățeni se defineau ca făcând parte dintr-un întreg comun, puteau purta războaie la scară mai mare și pe perioade mai îndelungate tocmai datorită modului lor de organizare, capacității de a-și folosi resursele sociale și de a se baza pe susținerea cetățenilor. Capacitatea de a purta războaie și evoluția societăților umane fac parte din aceeași poveste.

Pe parcursul secolelor, războiul a devenit mai letal și a căpătat un impact mai puternic. Suntem mai numeroși; avem mai multe resurse, avem societăți mai organizate și mai complexe; ne putem mobiliza și putem angrena milioane de oameni în luptele noastre; capacitatea noastră de distrugere este mult mai mare. A trebuit să venim cu noi termeni pentru a descrie cele două războaie ale secolului XX: război mondial și război total. Deși unele fire de poveste sunt permanent prezente în istoria războiului și a societății omenești — precum impactul schimbărilor sociale sau al tehnologiei, încercările de a îngrădi sau a ține războiul sub control,

sau deosebirile dintre combatanți și civili —, eu voi acorda o atenție deosebită perioadei de după sfârșitul secolului al XVIII-lea, deoarece aceștia sunt anii în care războiul s-a modificat atât din punct de vedere calitativ, cât și cantitativ. Voi împrumuta o bună parte a exemplelor mele din istoria occidentală, deoarece în trecutul apropiat Vestul s-a dovedit a fi deosebit de inovator atât în război, cât și în încercările de a-l ține sub control.

Majoritatea universităților occidentale ignoră însă domeniul de studiu al războiului, poate și pentru că lumea se teme că simpla acțiune de a cerceta sau a ne gândi la conflict este sinonimă cu a-l aproba. Cei care studiază istoria internațională, diplomația și istoria militară se plâng că nu se acordă interes acestor subiecte și nu sunt locuri de muncă în domeniu. Studiile de război și cele strategice, atunci când există, sunt circumscrise ariei lor limitate de cercetare, unde istoricii militari pot răătăci în voie, săpând după istorioare insipide și construindu-și poveștile prea puțin edificatoare, fără a mai deranja pe altcineva. Îmi amintesc că un consilier în educație m-a vizitat cu ani în urmă în cadrul primei mele catedre de istorie ca să mă ajute să facem cursurile mai atractive pentru studenți. Când i-am spus că lucram la un plan dedicat unui curs ce purta numele de „Războiul și societatea“, a părut stupefiat. Ar fi fost mai bine, m-a îndemnat el, să folosesc titlul de „O istorie a păcii“.

De ce am neglija însă faptul că, fie că ne dăm sau nu seama de acest lucru, trăim într-o lume modelată de război. Există popoare care s-au deplasat, au fugit ori au dispărut pur și simplu din istorie din cauza războaielor. Atât de multe granițe au fost stabilite prin războaie, iar guvernele și statele au cunoscut perioade de ascensiune și decădere după diverse conflicte. Shakespeare înțelegea prea bine acest lucru: în piesele sale de teatru, războiul reprezintă adesea acel mecanism prin care regii se ridică și decad, iar cetățenii de rând își țin capetele plecate și se roagă să iasă nevătămați din furtună. Unele dintre cele mai importante opere artistice ale omenirii au avut ca sursă de inspirație războiul sau ura purtată războiului: *Iliada*, simfonia *Eroica* a lui Beethoven, *Recviemul de război* al lui Benjamin Britten, gravurile din seria *Dezastrele războiului* realizate de Goya, *Guernica* lui Picasso sau romanul lui Tolstoi *Război și pace*.

Războiul este prezent și în jocurile de copii — ca, de exemplu, în „capturarea steagului“ sau „fortăreața“. În 2018, unul dintre cele mai îndrăgite jocuri video din Statele Unite a fost *Call of Duty*, a cărui acțiune se petrece în al Doilea Război Mondial. Mulțimile care iau parte

la evenimente sportive percep câteodată meciurile ca pe niște bătălii în care echipa adversă interpretează rolul inamicului. În Italia, suporterii cunoscuți sub numele de ultrași sosesc la meciurile de fotbal în grupuri extrem de bine organizate, cu o clară ierarhie de comandă. Poartă uniforme și își dau unii altora porecle, spunându-și, de exemplu, trupe de comando sau gherilă. Spre groaza multora dintre compatrioții lor, unii împrumută termeni din vocabularul folosit de grupările partizane ale celui de-al Doilea Război Mondial. Vin pe stadioane mai degrabă ca să se ia la bătaie cu suporterii echipei rivale decât ca să se bucure de spectacol. Deși olimpiadele moderne au avut inițial scopul de a întări sentimentul de camaraderie la nivel internațional, au scos chiar din prima clipă în evidență faptul că diferitele națiuni participante se aflau în competiție. Jocurile olimpice nu sunt lupte în sine, dar preiau o bună parte dintre caracteristicile războiului ca, de exemplu, acordarea de medalii, intonarea imnului național și defilarea echipelor, îmbrăcate în uniforme sub steagul țării lor. Un exemplu faimos este Olimpiada de la Berlin din 1936, pe care Hitler și Goebbels au considerat-o a fi o componentă-cheie a campaniei lor de propagandă, menită să demonstreze superioritatea poporului german. Pe parcursul Războiului Rece numărul medaliilor era văzut ca însemn al superiorității unei anumite tabere.

Până și vocabularul și expresiile pe care le folosim poartă amprenta războiului. După ce au înfrânt Cartagina în războaiele punico-romane, romanii au continuat să folosească în mod sarcastic expresia „fides punica / credința punică” (însemnând perfidie, rea-credință, deoarece cartaginezii încălcau sistematic tratatele încheiate cu Roma). Englezii afirmă adesea desconsiderator că cineva sau ceva este „*a flash in the pan / un foc de paie*” (tradus literal: o pâlpâială în tigaie) fără să-și dea seama că această expresie a apărut odată cu primele arme de foc, când praful de pușcă care trebuia să aprindă fitilul pâlpâia în van. Dacă îți doresc să fie nepoliticoși, englezii vor spune despre un anumit lucru că este franțuzesc sau olandez, căci aceste națiuni le-au fost cândva dușmane. Să o ștergi franțuzește (în engleză, *to take French leave*) înseamnă să pleci fără să anunți, pe nepusă masă, iar expresia *Dutch courage* (curaj olandez) face referire la băutul de gin. (Iar atributele de „englezesc” sau „britanic” sunt folosite cu aceleași conotații de către francezi sau olandezi.) Conversațiile și documentele scrise sunt presărate cu metafore din domeniul militar: purtăm războaie împotriva sărăciei, a cancerului, a drogurilor sau a obezitității. (La un moment dat, am văzut o carte intitulată *My War on My Husband's*

Cholesterol / Războiul pe care îl duc împotriva colesterolului soțului meu.)

În necrologuri se spune adesea despre cei decedați că „au pierdut luptă“ cu boala care îi măcina. Vorbim liber despre campanii, fie că e vorba de publicitate sau de strângere de bani pentru cauze caritabile. Marii afaceriști citesc lucrările scrise de strategii chinezi cu două mii de ani în urmă în căutare de sfaturi referitoare la cum să fie mai inteligenți decât rivalii lor și cum să-și ducă companiile pe culmile victoriei. Se laudă cu ținutele lor strategice și tacticile inovative și adoră să se compare cu faimoși conducători militari, ca Napoleon de exemplu. Când politicienii se ascund pentru a evita întrebări nepotrivite sau scandaluri, presa spune despre ei că s-au retras în buncăre încercând să-și ralieze trupele și să se pregătească de atac. Titlul articolului de pe prima pagină a ziarului *The New York Times* din decembrie 2018 suna în felul următor: „For Trump, a War Every Day, Waged Increasingly Alone“ (Pentru Trump, fiecare zi este un război, purtat însă din ce în ce mai des singur).

Războiul se regăsește adesea și la nivel geografic. În denumirile anumitor locuri: Trafalgar Square din Londra amintește de triumful amiralului Nelson; Gare d'Austerlitz din Paris poartă numele uneia dintre faimoasele victorii ale lui Napoleon; Gara Waterloo din Londra este denumită astfel în onoarea înfrângerii lui finale. În Canada, există un oraș care la un moment dat a purtat numele de Berlin-Potsdam, pentru că fusese colonizat în secolul al XIX-lea de imigranți germani; după izbucnirea Primului Război Mondial, a fost rapid redenumit Kitchener-Waterloo. În orașele noastre, există aproape întotdeauna monumente de război pe care sunt gravate numele celor care și-au pierdut viața în luptă sau mausolee ridicate în onoarea eroilor demult dispăruți. Nelson stă în picioare pe coloana sa din Londra, mormântul lui Grant este un popular loc de întâlnire în parcul Riverside din New York. În secolul trecut au fost ridicate tot mai multe monumente în onoarea soldatului de rând, acei oameni ale căror nume rămân adesea necunoscute, dar care au luptat în războaie, ca de exemplu infirmierele, piloții, infanteriștii, pușcașii marini, marinarii simpli sau, în Regatul Unit, chiar și animalele folosite în cele două Războaie Mondiale. Monumentele ridicate în onoarea războaielor trecutului sunt integrate atât de bine în peisaj, încât de cele mai multe ori nici nu le mai vedem. Am mers de nenumărate ori pe peronul 1 al gării londoneze Paddington — de atâtea ori încât nici nu mai țin minte — fără să observ un monument extrem de impozant ridicat în onoarea celor 2 542 de angajați ai companiei feroviare Great Western care și-au pierdut viața

în Primul Război Mondial. Tot la Paddington există o uimitoare statuie de bronz înfățișând un soldat care stă în picioare, îmbrăcat în uniformă, citind o scrisoare primită de acasă. Dacă nu ar fi avut loc festivitățile de comemorare a centenarului războiului, nu m-aș fi oprit să o privesc și nici nu mi-aș fi rupt din timp, făcând un popas la Victoria Station pentru a căuta placa comemorativă dedicată numărului incredibil de mare de soldați care s-au imbarcat aici pornind spre Franța sau cea dedicată Soldatului Necunoscut al cărui trup neînsuflețit a fost adus înapoi acasă în 1920.

Dacă ne oprim preț de o clipă și ne gândim la propriul trecut, putem regăsi adesea urmele războiului în amintirile noastre. Am crescut în Canada, pe timp de pace, dar o bună parte a cărților și benzilor desenate pe care le-am citit aveau ca subiect războiul. Am citit de toate, începând cu seria aparent inepuizabilă de povestiri ale lui G.A. Hentys despre viețile unor băieți nobili și curajoși care participaseră la bună parte din cele mai importante conflicte de dinainte de 1914 până la aventurile cutezătorului pilot Biggles și ale echipajului său din al Doilea Război Mondial, la seria de benzi desenate cu Black Hawk, a cărei acțiune începe în același război, dar avansează pe nesimțite în Războiul din Coreea. În școala primară, ca membră a cercetașelor canadiene am cântat cântece — destul de cenzurate, după cum mi-am dat ulterior seama — din Primul Război Mondial și am învățat cum să semnalizăm cu fanioane și să facem bandaje. La începutul anilor 1950, la școală, am strâns bucăți de sfoară și folii de metal pentru efortul de război din Coreea. În plus, exersam cum să ne adăpostim sub bănci în caz că ar fi izbucnit războiul nuclear între Statele Unite și Uniunea Sovietică.

Mulți dintre noi au auzit poveștile spuse de generațiile mai în vârstă, care au trăit pe propria piele experiența războiului. Ambii mei bunici au fost activi în Primul Război Mondial, ca medici: cel galez a fost detașat cu Armata Indiană Britanică la Gallipoli și în Mesopotamia, iar cel canadian pe Frontul de Vest. Tatăl și patru dintre unchii mei au luptat în al Doilea Război Mondial. Ne-au povestit o parte, dacă nu chiar toate experiențele prin care au trecut. Tatăl meu, care s-a aflat la bordul unui vas canadian care escorta convoaie din Atlantic în Mediterană, avea de regulă povestiri amuzante. Doar o singură dată ne-a relatat că echipajul său fusese la un pas de a fi scufundat și atunci vocea a început să-i tremure și nu și-a putut încheia istorisirea. Tatăl său nu-i povestise niciodată prea multe despre viața în tranșee, dar, așa cum se întâmplă de

regulă, îi vorbise despre aceste lucruri unei nepoate, surorii mele, care la acea vreme era prea mică pentru a înțelege această experiență. Bunicul nostru a adus din război o grenadă, care a fost expusă ca suvenir în cabinetul de curiozități al bunicii mele, alături de alte comori, ca de exemplu o casă elvețiană de țară în miniatură și un mic cățel de lemn, rasa terier scoțian. Copii fiind, obișnuiam să ne jucăm cu grenada, rostogolind-o pe podea, până când cineva a băgat de seamă că încă avea acul intact. Foarte multe familii trebuie să fi avut povești și amintiri asemănătoare, vrafuri de scrisori trimise din zone de război, artefacte culese de pe câmpurile de luptă, binocluri și căști vechi sau suporturi de umbrele realizate din învelișurile proiectilelor.

Iar suvenirele nu încetează să iasă la suprafață pe măsură ce sunt curățate câmpurile de luptă din întreaga lume. Compania Eurostar a trebuit să lipească afișe pentru a le reaminti pasagerilor care vizitau câmpurile de luptă din Primul Război Mondial să nu aducă cu ei în tren proiectilele sau armele colecționate ca suvenir. În fiecare primăvară, fermierii belgieni și francezi care locuiesc de-a lungul liniei care a format odinioară Frontul de Vest strâng așa-numita Recoltă de Fier. Gerurile iernii umflă solul, aducând la suprafață sârmă ghimpată veche, gloanțe, căști și obuze neexplodate, dintre care unele conțin încă gaz otrăvitor. Unități speciale ale armatei franceze și belgiene colectează armamentul și îl depozitează în siguranță, însă războiul continuă să facă victime printre fermieri și experții în dezamorsarea bombelor, muncitorii care sapă unde nu trebuie sau tăietorii de lemne care, pentru a se încălzi, fac focul peste obuze încă funcționale. Din când în când, pe șantierele din Londra sau în Germania mai găsești mine neexplodate din al Doilea Război Mondial. Lumea mai descoperă și relicve din războaie care au avut loc cu mult mai mult timp în urmă. Un vas care draga apele în portul israelian Haifa a găsit un minunat coif grecesc din secolul al V-lea sau al VI-lea î.e.n. Un învățător pensionat care ieșise la plimbare cu detectorul de metale a găsit un coif roman îngropat pe un deal de lângă Leicestershire. Scafandrii care luau parte la un antrenament de rutină pe râul Shannon din Irlanda au găsit o sabie vikingă din secolul al X-lea.

Foarte multe țări au muzee dedicate războiului și zile naționale special alese pentru comemorarea celor care și-au pierdut viața în luptă. Chiar și morții își fac pe neașteptate apariția pentru a ne aminti de costurile războiului. Pe liniștita insulă suedeză Gotland, arheologii au descoperit trupul unui soldat local, îmbrăcat în armură din zale. Fusese ucis împreună cu

mulți alți tovarăși de luptă de-ai săi pe parcursul luptelor purtate în 1361 împotriva invadatorilor danezi. Trupurile se pot păstra intacte secole la rând dacă sunt îngropate în noroi sau, în țările cu climă toridă, mumificate. În vara lui 2018, arheologii care studiau solul de lângă Ypres în vederea construirii unui complex rezidențial au găsit rămășițele a 125 soldați, în mare parte germani, dar și aliați, care zăcuseră îngropate în pământ de când își pierduseră viețile, în Primul Război Mondial. În 2002, mii de trupuri neînsuflețite, îmbrăcate în uniforme albastre încheiate cu nasturi pe care erau marcate numerele regimentelor din care făceau parte, au fost descoperite într-o groapă comună de lângă Vilnius. Muriseră în 1812, pe parcursul retragerii armatei lui Napoleon din Rusia.

Când rememorăm războiul, ne gândim la costurile presupuse de acesta — la pierderile de vieți omenești și resurse —, la violența lui, la faptul că este imprevizibil și la haosul care rămâne în urma sa. În rare instanțe recunoaștem cât de organizat este războiul. În 1940, Germania a încercat să facă Marea Britanie să capituleze și, timp de aproape două luni, Londra a fost bombardată zi și noapte. O bună parte a civililor fără rol esențial în luptă a fost evacuată în zonele rurale. Cei care au rămas în capitală au dormit în adăposturi improvizate sau la metrou. British Broadcasting Corporation — BBC —, care își avea sediul în centrul orașului, a evacuat mai multe dintre departamentele sale. Programele muzicale se difuzau de la Bedford, cele de teatru și varietăți, de la Bristol — până când și acest oraș a devenit prea periculos —, iar emisiunile de varietăți au început să-și piardă ușor-ușor vitalitatea și să lăncezească în liniștitul oraș Bangor din nordul Țării Galilor. De cele mai multe ori, angajații rămași la Londra nu puteau ajunge noaptea acasă, motiv pentru care BBC — care nu era poreclit degeaba Auntie (Mătușica) — și-a transformat sala teatrului radiofonic într-un dormitor, împărțit în două de o cortină, ca să ofere intimitate ambelor sexe. În octombrie, clădirea a fost lovită de două bombe. Șapte angajați au murit încercând să dezamorseze o bombă care nu explodase încă, iar pompierii au sosit degrabă la locul incidentului pentru a împiedica răspândirea focului. Prezentatorul știrilor de la ora nouă a făcut o scurtă pauză în timp ce clădirea se zguduia din temelii, după care a reluat transmisia din mijlocul prafului și norului negru de fum. A doua zi de dimineață, un eșafodaj de schele fusese ridicat în jurul sediului BBC, iar molozul era strâns. Gândiți-vă o clipă cât de bine s-au organizat englezii pentru a face față acestui incident izolat, de mică amploare dacă îl raportăm la anvergura războiului. Bombardierele germane

și escortele lor de luptă erau produsele industriei germane de război, care mobilizase o serie întreagă de resurse, de la materiale la mână de lucru și fabrici, pentru a construi avioane și a le trimite în spațiul aerian inamic. Echipajele aviatice au fost atent alese și antrenate. Serviciile de informații și strategii germani au făcut tot ce le-a stat în putință pentru a selecționa cele mai importante ținte. Iar răspunsul englezilor a fost la fel de bine organizat. Forțele Aeriene Regale au urmărit avioanele care pătrundeau în spațiul lor aerian și au făcut tot ce le-a stat în putință pentru a le opri, în timp ce, la sol, existau divizii speciale care operau baloane de baraj și reflectoare. Înterruperile de curent din Londra și alte orașe importante au fost totale și monitorizate cu atenție. Postul BBC își elaborase planuri de rezervă pentru împrejurări neprevăzute, iar pompierii soseau rapid și intervențiile de evacuare erau imediat demarate.

Poate că războiul chiar este cea mai organizată dintre toate activitățile umane și poate că a stimulat în timp o mai bună organizare a societăților. Chiar și pe timp de pace, pregătirile de război — găsirea fondurilor și resurselor necesare — impun guvernelor să-și asume un control mai strict asupra societății. Acest lucru este cu atât mai necesar în epoca modernă, căci exigențele războiului au crescut odată cu capacitatea noastră de luptă. Sporind puterea guvernelor, războiul a adus cu sine progres și schimbare, atribute pe care le-am considera în esență benefice: renunțarea la armatele private, mai multă lege și ordine, un plus de democrație în epoca modernă, beneficii sociale, îmbunătățirea sistemului de educație, schimbarea statutului femeilor sau a condițiilor de muncă, progrese în medicină, știință, tehnologie. În condițiile în care am ajuns să ne pricepem mai bine la a ucide, am devenit și mai puțin dispuși să tolerăm violențele comise de oameni unii împotriva altora. În majoritatea regiunilor de pe mapamond, incidența crimelor a scăzut, cu toate că în secolul XX s-a înregistrat cel mai mare număr de morți în război. Cu toate acestea, mai există o întrebare care necesită răspuns: cum ne putem împăca oare cu gândul de a ucide la o asemenea scară, deplângând în același timp violența? Majoritatea dintre noi sigur nu ar opta pentru război doar pentru a ne bucura de beneficiile pe care le implică. Trebuie să existe o altă modalitate de a face acest lucru. Am găsit-o deja sau încă mai căutăm?

Există nenumărate asemenea paradoxuri legate de război. Ne temem de război, dar suntem deopotrivă fascinați de acesta. Se prea poate să fim îngroziți de cruzimea războiului, de faptul că reprezintă o risipă de timp și resurse, dar în același timp admirăm curajul soldaților și simțim

periculoasa lui putere de fascinație. Unii dintre noi îl admiră și îl consideră una dintre cele mai nobile activități omenești. Războiul le oferă combatanților dreptul de a ucide alte ființe umane, dar în același timp le cere să fie deosebit de altruști. În fond, ce poate fi mai altruist decât să fii dispus să-ți dai viața pentru altcineva? Avem o îndelungată tradiție de a vedea în război un element tonifiant pentru societăți, care le întărește și le scoate în evidență latura mai nobilă. Înainte de 1914, poetul german Stefan George respingea pașnica lumea europeană vorbind de „anii lași de haos și gunoi“, iar Filippo Marinetti, fondatorul mișcării futuriste și viitor fascist, a susținut sus și tare că: „Războiul este unica igienă a lumii.“ Mao Zedong a făcut ulterior o afirmație asemănătoare: „Războiul revoluționar este o antitoxină, care nu numai că elimină otrava inamicului, dar ne purifică de propria noastră murdărie.“ Pe de altă parte, mai avem și o altă tradiție, la fel de îndelungată, de a interpreta războiul ca fiind malefic, o realitate care nu aduce nimic altceva decât suferință, un semn că noi, ca specie, suntem imperfecti, fără putință de îndreptare, sortiți să ne ducem viețile în violență până la sfârșitul istoriei.

Svetlana Aleksievici are dreptate. Războiul este un mister, un mister terifiant. Din acest motiv trebuie să încercăm în continuare să-l înțelegem.

OMENIRE, SOCIETATE ȘI RĂZBOI

„Războiul este purtat de oameni; nu de animale sau zei. Este o activitate, în esență, pur omenească. Să afirmi că este o crimă la adresa omenirii înseamnă să ignori cel puțin jumătate din semnificația războiului; războiul este și pedeapsa pentru o crimă.“

— Frederic Manning, *The Middle Parts of Fortune*

Dacă veți vizita superbul oraș alpin Bolzano, veți observa că în fața Muzeului de Arheologie din Tirolul de Sud se formează adesea cozi lungi. Oamenii așteaptă răbdători, mulți dintre ei alături de copiii lor, să vadă una dintre principalele atracții ale orașului Bolzano: trupul mumificat al unui bărbat care a trăit în jurul anului 3300 î.e.n. Ötzi — omul ghețurilor — a murit înainte să fie construite Piramidele sau Stonehenge, însă gheața i-a conservat corpul și posesiunile pe care le avea asupra sa până în 1991, când a fost găsit de doi excursioniști. Purta o pelerină țesută din fire de iarbă, iar veșmintele sale, inclusiv izmenele, cizmele și bereta de pe cap erau din piele. Cercetării au găsit în stomacul mumiei și rămășițele ultimei sale mese: carne uscată, rădăcini, fructe și probabil pâine. Avea asupra sa o tolbă de lemn și diverse unelte, printre care un topor cu lama din cupru, un cuțit, săgeți și bucați dintr-un arc.

Inițial s-a presupus că Ötzi s-ar fi rătăcit în timpul unei furtuni de zăpadă și că ar fi murit în singurătate, odihnindu-se în liniște vreme de cinci milenii. Aceasta era trista poveste a unui fermier inocent sau a unui păstor. În următoarele decenii însă, grație evoluțiilor din medicină și știință, s-a putut realiza o analiză mai atentă a trupului lui Ötzi, folosind tomografii computerizate, radiografii și teste biochimice. Ötzi avea un